

بررسی ابعاد جرم انگاری وبگاه‌های شرط بندی

امیرحسین رضافر*

دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق مالی دانشگاه تهران

چکیده:

فضای مجازی بستری است که در آغاز با سکوت و اخیراً با سروصدا در زندگی ما به سرعت در حال گسترده شدن و سایه انداختن بر فضای حقیقی جامعه است. فضای مجازی علی‌رغم محاسن بسیار، عاری از عیب نبوده و نیست. در این محیط وبگاه‌های شرط‌بندی و به طور خاص در قالب مسابقات ورزشی، پدیده‌ای نو ظهور هستند که به شکل روزافزون، مخاطبان بیشتری پیدا می‌کنند و هم‌چنین به آمار قربانیان و مال‌باختگان این عرصه نیز اضافه می‌شود. پرسش این است که آیا قانونگذار توانسته است به کنترل این پدیده مجرمانه نوظهور بپردازد؟ نگارنده حسب آنچه که براساس تحقیقات کتابخانه‌ای در جهت پاسخ به این پرسش، مطالعه و گردآوری کرده است، نظر بر این دارد که قوانین و مقررات فعلی نتوانسته‌اند از پس این مهم برآیند و آمار بزهکاری و بزه‌دیده شدن در این جرم گواه بر این مدعی هستند. در این پژوهش ابتدا به مفهوم و مبنای شرط‌بندی برخط و سپس مفصلاً به قوانین و مقررات این حوزه خواهیم پرداخت؛ به جهت آن که بتوان کیفر و مجازات‌های قمار مندرج در مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی را با دیدی جامع‌تر بررسی کرد، در پایان نیز آثار جرم‌انگاری در این زمینه را مورد مطالعه و کاوش قرار می‌دهیم.

واژگان کلیدی:

وبگاه، جرم‌انگاری، آنلاین، قمار، شرط‌بندی، اینترنتی

مقدمه

فضای مجازی محیطی است که در زیر پوست جامعه در حال گسترش و تحت الشعاع قرار دادن زندگی و دنیای حقیقی ماست. چنین عرصه‌ی نو و بدیعی، به علت آنچه که ویژگی‌های منحصر به فردش ایجاد می‌نماید، فعل و انفعالات خاص خود را نیز دارا می‌باشد. به‌طور مثال، برخی جرایم در عالم واقع، عینی و کاملاً ملموس هستند، اما در فضای مجازی آنچنان در پوشش‌هایی شکیل و فریبنده عرضه می‌شوند که تشخیص آن‌ها را با چالش مواجه می‌کنند. وبگاه‌های شرط‌بندی را شاید بتوان جدیدترین ارمغان مجرمانه‌ی این عرصه دانست. اگر روزگاری فروش برگه‌های شرط بندی و پیش بینی مسابقات در برخی از دفاتر به صورت عینی انجام می‌گرفت، اخیراً [با شکل‌گیری جامعه مجازی و فضایی که در بستر اینترنت و وبسایت‌ها شکل گرفته است] سازماندهی

* Email: amirrezafara@ut.ac.ir

شرط‌بندی نیز دچار تغییرات اساسی شده و از فضای حقیقی به فضای اینترنتی سوق و تغییر پیدا کرده است. قمار اینترنتی اکنون دیگر به نوعی سرگرمی و تفریح برای جوانان تلقی می‌گردد؛ به طوری که ساعات بسیاری از شبانه‌روز را به امر خطیر قمار بازی و شرط بندی در سایت‌های مختلف می‌گذرانند. متأسفانه اعتیاد به امر قمار بازی در وب‌گاه‌ها موجب شده تا کاربرانی که تجربه تلخ باخت را داشته‌اند، در صدد جبران گذشته باز هم دست به کار شوند و بارهای بار شرط بندی را تکرار کنند. تأثیرات آسیب‌های جدی مالی و روانی قمار اینترنتی بر روی افراد قمار باز بر هیچکس پوشیده و پنهان نیست. نهایتاً حاصل کار چیزی جز این نخواهد بود که کلاهبرداران قمار اینترنتی به راحتی به جرایم خود ادامه دهند و افراد بیشتری را در دام خود جای دهند. حال مسئولیت جامعه در قبال این پدیده مجرمانه چیست؟ به درستی که مال باختگان نیاز به توجه و ایضاً تنبه دارند و نقش جامعه در این کشاکش بر هیچ کس پوشیده نیست؛ اما آیا قانونگذار ایران توانسته است تدابیری در خور توجه، اولاً برای کنترل و طرد چنین پدیده مجرمانه‌ای و ثانیاً برای آگاه سازی اذهان عمومی در خصوص خطرات وب‌گاه‌های شرط‌بندی اتخاذ کرده و به عمل برساند؟ مختصراً در دیباچه باید گفت که این حوزه از دید قانونگذار دور مانده است و یا اگر هم مورد توجه بوده، به نحو شایسته‌ای مورد کنترل قرار نگرفته است. اگرچه آمار دقیقی در خصوص تعداد بزهکاران و بزه‌دیدگان این جرم در دسترس نیست، اما از تجمیع آنچه که از مطالعات کتابخانه‌ای بدست آمده است، به نتیجه‌ای دست نمی‌یابیم جز اینکه قوانین و مقررات کنونی نه در عرصه پیشگیری و نه در عرصه مجازات‌ها نمی‌تواند انسان حسابگر را از ارتکاب این جرم منصرف نماید.

2

مصاحبه با گروهی از جوانان ۱۸ تا ۲۵ سال در خصوص میزان گرایش‌ها به وب‌گاه‌های شرط بندی، به عنوان مشتی از خوراها مبتلایان به این جرم [که هیچ‌گاه شاید به عنوان بزهکار و یا بزه‌دیده تحت پیگرد قرار نگیرند] یکی از موضوعاتی است که می‌تواند حکم تاییدی بر این مدعا باشد.

یکی از نکات حائز توجه، بررسی قمار و شرط‌بندی در اسلام و فتاوی فقها در این خصوص است. از آنجا که اسلام در برخی مسابقات ورزشی شرط‌بندی را بلا اشکال دانسته‌است، بررسی این حوزه مؤثر در فهم بهتر موضوع و کشف زوایای پنهان آن خواهد بود. شایان ذکر است اگرچه پژوهش فوق تطبیقی نیست اما، در برخی موارد جهت روشن شدن موضوع و یا ملهم واقع شدن یک رویه یا قانون در نظام حقوقی دیگری، به قوانین، مقررات و رویه‌ی قضایی در کشورهای نظیر آمریکا و انگلستان اشاره شده است تا ذهن مخاطب تا حد ممکن با ابعاد گوناگون و نهفته این عرصه آشنایی و شناخت پیدا کند.

مفاهیم پژوهشی که پیش روی شماست، به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود؛ در این تحقیق در بادی امر به معنا و مفهوم شرط‌بندی می‌پردازیم تا وجوه تمایز میان قمار در مفهوم مصطلح و فقهی با شرط‌بندی به معنای موردنظر ما آشکار شود. سپس پس از دراست قوانین موجود فعلی، اقدام به نقد و بررسی رویکرد قانونگذار در این حیطه می‌نماییم. پژوهش حاضر با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و بر اساس تحلیل و بررسی مواد قانونی مرتبط صورت پذیرفته است. اگرچه تا به امروز در منابع فقهی و اسلامی بحث‌های بی‌شماری در زمینه تحریم قمار و جواز به قمار در صور خاصی بیان شده، اما کمتر پژوهشی در زمینه وب‌گاه‌های شرط بندی صورت گرفته است. از سویی تغییرات روزافزون این پدیده مطالعات به‌روز خاص خود را می‌طلبد و اگر پیش‌تر نیز پژوهش‌هایی انجام شده، به این حوزه به شکل نوین امروزی راه نبرده است. بنابراین مقاله‌ی حاضر، نوآورانه قلمداد می‌شود.^۲

^۲ برای مطالعه تحقیقات مشابه مراجعه نمایید به: حدیبزاده، محمد جعفر و همکاران، (۱۳۸۹)، «تحلیل جرم قمار در فقه و حقوق ایران»، فصلنامه تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال ششم (شماره بیستم)، تابستان، صص ۴۷-۶۸.

ضرورت پژوهش

فضای مجازی لاجرم و در آینده‌ای نه‌چندان دور زیست حقیقی ما را خواهد بلعید. تغییرات روزافزون و پرشتاب این عرصه لزوم توجه دو چندان به آن را متوجه همگان می‌سازد. اگر نگاهی به سرگذشت بشر داشته باشیم و دوران قدیم و باستان عمر انسان را با دوران معاصر هم‌سنجی نماییم، درک این سرعت تغییرات محسوس و یقیناً همراه با شگفتی است. همان‌گونه که زندگی اجتماعی ما در بعد حقیقی خود نیازمند قوانین و مقرراتی برای هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و به دور از کشاکش است، زیست مجازی ما نیز گزیر ناپذیر از حاکمیت قوانین خاص خود است. سد محکم زمان و مکان با فضای مجازی درهم شکسته می‌شوند و انسان امروزی از مرزهای جغرافیایی به‌سادگی عبور می‌نماید. در این بین نیز لاینقطع عده‌ای با سوء استفاده از ظرفیت‌های موجود بدنال انباشت ثروت از طرق غیرمشروع هستند. یکی از وجوه ممیزه‌ی بارز ارتکاب جرم در فضای مجازی از فضای حقیقی، ناشناس ماندن بزهکار [و بعضاً بزه‌دیده] در غالب موارد است. از سویی دیگر این فضا ارتکاب جرم را برای افراد تسهیل نموده است. اگر پیش‌تر و در سال‌های قبل برای ارتکاب قمار نیاز به دایر کردن قمار خانه بود، امروز تنها با یک وب‌گاه برخط می‌توان قمار را حتی در سطحی وسیع‌تر از قبل راه‌اندازی کرد. همچنین بزه‌دیدگی نیز به سرعت و فراوانی بیشتری در این فضا به وقوع می‌پیوندد. شرط‌بندی اینترنتی از آن دست جرایمی است که علی‌الظاهر خرد و ناچیز است و ممکن است در سطوح کلان به اهمیت آن توجه کافی معطوف نشود. اما این جرم ضربات مهلک و جبران ناپذیری را بر پیکره‌ی اقتصاد، فرهنگ، روابط اجتماعی و ... وارد می‌سازد. در اثر این جرم سالیانه ارقام بسیار هنگفتی از این مرز و بوم خارج می‌شود و این فرآیند و چرخه بزهکاری و بزه‌دیدگی ادامه پیدا می‌کند. البته کتمان شدنی نیست که بدو باید قمار در اذهان نکوهیده شود در غیر این صورت قوانین تنها الزاماتی خشک و ناکارآمد هستند که مخاطبان خود را اقناع نکرده‌اند. قمار دشمنی است که پایگاهش را در ذهن اشخاص بنا می‌سازد. اگر چه تحقیقات و پژوهش‌های متعددی در این حوزه صورت پذیرفته است، اما با توجه به شرایط امروز اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و ساختار فضای مجازی و قوانین حاکم، به نظر می‌آید که نتایج تحقیقات قبلی با شرایط فعلی تفاوت داشته باشد. بدین دلیل بررسی ابعاد جرم‌انگاری وب‌گاه‌های شرط‌بندی ضروری جلوه می‌کند.

بخش نخست - مفاهیم، مبانی و پیشینه

پیش از آن‌که در جزئیات وارد شویم و بر قوانین این حوزه، رویه‌ی قضایی و ... گذار و مطالعاتی داشته باشیم، در عنفوان تحقیق شایسته است تا از اساس چیستی و طبع قمار و شرط‌بندی را بررسی نماییم.

فصل اول - مفهوم

آیا قمار [به مفهومی که تا پیش از پدیدار شدن وب‌گاه‌های شرط‌بندی رایج بوده است] همان شرط‌بندی [در معنای موردنظر این پژوهش] است؟ پاسخ به این پرسش، نقشی اساسی و راهبردی در تعریف و تبیین این مفهوم خواهد داشت. شایان ذکر است که تا مراد ما از این تعابیر به نحو صحیحی صورت نپذیرد و مرزها معین و از عناوین مشابه تمییز داده نشوند، این مهم محقق نخواهد شد.

گفتار اول - ماهیت

سواى از آنچه لغتاً به ذهن متبادر می‌گردد، شرط‌بندی به شرط کردن مالی برای کسی که در مسابقه یا قمار برنده شود اطلاق می‌گردد. عده‌ای از فقها، شرط‌بندی را قرار دادن مالی معین در وسط برای فرد برنده در قمار، مسابقه و مانند آن دانسته و از احکام آن در باب تجارت و سب (مسابقه سوارکاری) و رمایه (مسابقه تیراندازی) سخن گفته‌اند (موسسه دائرة المعارف الفقه الاسلامی، ۱۳۸۷: ۶۴۲). در گذشته اگرچه دایره‌ی مصادیق این امر محدود به اموری

نظیر اسبدوانی و یا مبارزه بین دو یا چند انسان و یا حیوان بوده است، اما امروزه قلمرویی بسیار وسیع دارد و از مسابقات ورزشی گرفته تا مسائل سیاسی نظیر انتخابات در این گستره جای می‌گیرند. لیکن اکثریت شرط‌بندی‌ها روی ورزش‌هایی چون فوتبال، فوتبال آمریکایی، بسکتبال، بیسبال، دوچرخه سواری پیست، هاکی، اتومبیل رانی، بوکس، تنیس و هنرهای رزمی ترکیبی در سطوح حرفه‌ای و تراز اول یا حتی غیرحرفه‌ای و مبتدی^۳ گذاشته می‌شود. اگرچه همانطور که ذکر شد، شرط‌بندی‌ها حتی می‌تواند صورتی غیر ورزشی داشته باشد، همچون قمار بر روی مسائل سیاسی یا انتخاباتی یا مسابقات غیرانسانی. در این گفتار، در دو بخش به تعریف قمار و شرط‌بندی و از سویی به تمییز بین این دو اصطلاح خواهیم پرداخت.

الف - تعریف

قمار واژه‌ای عربی، مصدر دوم باب مفاعله است که فاء‌الفعل آن به کسر می‌باشد و عبارت است از «به گرو چیزی باختن و نبرد کردن با هم به گرو». بازی با آلات قمار را نیز «مقامره» گویند (علی اکبر دهخدا: ۱۳۷۷). همین عنوان در در زبان انگلیسی با واژه‌ی *gamble* یا *gaming* و به معنای «تعهد به دادن یا اخذ وجه و یا هرآنچه که ارزش مالی داشته باشد در برابر واقعه و حادثه‌ای است که فی‌الحال نتیجه‌ی آن مشخص نباشد» بکار گرفته می‌شود (برایان گارنر، ۳۷۹: ص ۲۷۴). عنوان پژوهش حاضر اشاره به «وب‌گاه‌های شرط‌بندی» دارد. پس تحلیل لغوی این عنوان در کنار «قمار» ضروری است. وب‌گاه معادل واژه‌ی لاتین «*site*» می‌باشد و عنوان مذکور مترادفی است که فرهنگستان زبان و ادب فارسی ارائه نموده است و آن را «مکانی در اینترنت دانسته که شخص یا شرکتی، اطلاعات خود را در آن قرار می‌دهد». همچنین از آن به وب‌سایت^۴ نیز تعبیر شده است. شرط بستن تقریباً مشابه تعریفی است که از قمار ارائه دادیم و به شرح «گرو کردن با کسی، نذر بستن» از آن تعبیر شده است (علی اکبر دهخدا: ۱۳۷۷). معادل دقیق امروزی این فرنام در زبان لاتین «*bet*» می‌باشد که وب‌گاه‌های شرط‌بندی نیز غالباً از این واژه در انتخاب و تعیین نام خویش بهره جسته‌اند. در کنار این مفاهیم آنچه که در توصیف وب‌گاه شرط‌بندی مؤثر است، برخط^۵ و مجازی بودن (متضاد حقیقی؛ آنچه که در عالم واقع نمود بیرونی نداشته باشد) این قسم از قمار است. پس عناوینی چون شرط‌بندی آنلاین، قمار اینترنتی، شرط‌بندی برخط و ... همگی به یک معنا بوده و هرگاه در این پژوهش از این عناوین مشابه استفاده شده، مقصود همان «وب‌گاه شرط‌بندی» است.

ب - تشابهات و وجوه ممیزه قمار از شرط‌بندی

شاید در نگاه اولیه، قمار همان شرط‌بندی انگاشته و گفته شود این دو مفهوم با یکدیگر هم‌پوشانی تام دارند. تشابه این دو مفهوم نیز آن است که در هر دو «افراد با تعیین وجه یا هرچیز با ارزش دیگری، توافق بر نتیجه مجهول امری می‌نمایند تا هرکدام نتیجه را درست پیش بینی نمود، مستحق دریافت آن وجه باشد». اما تمایزات میان این دو، غیرقابل چشم پوشی است؛ نخست آنکه، قمار عبارت است از قراردادی بین دو یا چند شخص که بازی مخصوصی بنمایند و هریک از آنها برنده شد دیگران مال معینی را به او بدهند اما شرط بندی، قراردادی است بعضاً بین دو طرف که یکی امر معینی را اثبات و دیگری نفی می‌نماید و تعهد می‌کنند که هر یک درست گفته باشد مال معینی را دیگری به او بدهد یا اینکه وقوع واقعه‌ای را پیش بینی کنند و تعهد کنند که هر کدام درست گفته بود مال معینی را

³ amateur

⁴ web site

⁵ online

از طرف مقابل دریافت کند و غالباً نیز اصلاً شرطبندی به شکل نوین آن طرفینی نیست. پس اولین تمایز در تعریفی است که از این دو واژه ارائه کردیم. ثانیاً شرطبندی به مفهوم امروزی معنایی اعم از قمار به مفهوم مصطلح دارد؛ چه آن که پیش تر بیان کردیم شرطبندی حتی در مسایل سیاسی نظیر انتخابات نیز راه دارد. به طور مثال بنابر گزارشی که وبگاه betfair در تاریخ ۱۱ آبان ۱۳۹۹ در خصوص انتخابات ۲۰۲۰ ریاست جمهوری ایالات متحده آمریکا منتشر کرده بود، قریب به ۱,۶ میلیارد دلار بر روی نتیجه‌ی این انتخابات از سرتاسر جهان در این وبگاه شرط بندی شده بود. اما عمدتاً قمار در مسائلی چون تخته نرد، شطرنج و پاسور (نوعی از بازی ورق) مطرح شده است. از سویی نیز اغلب اوقات در مجاورت بحث از قمار جستارهایی از آلات قمار نیز مطرح است؛ حال آنکه ابزار و آلت شرطبندی امروزی برای انواع و اقسام آن‌ها تنها یک دستگاه متصل به شبکه جهانی است [مثل تلفن همراه هوشمند]. به فتوای فقها، بازی با آلات قمار (وسایل قماربازی)، چه به صورت شرطبندی و چه بدون آن، حرام است (شیخ انصاری، ۱۳۹۰: ۳۷۱). ولی آیا می‌توان این حکم را به ابزار و آلت شرطبندی نیز تسری داد و گفت مطلقاً استفاده از تلفن همراه هوشمند حرام است؟ حال آنکه بنابر کنکاش نگارنده، فقها حکم به تحریم این ابزار و آلات به نحو مطلق صادر نکرده‌اند. در نهایت، فایده این تقسیم بندی و تفکیک آنجاست که بعد از بررسی مواد قانونی، ملاحظه نماییم که آیا قوانین مربوط به قمار در مورد شرط بندی در مفهوم اخیرالذکر نیز جاری و حاکم است یا خیر.

گفتار دوم - گستره حقوقی مورد بررسی

5

بدون شک قمار و شرطبندی مفاهیمی عام‌الشمول هستند و مصادیق متعددی ذیل آن‌ها جای می‌گیرد. آنچه در خصوص این پدیده سخن رانده شده، بسیار است و از جهت دیگر بررسی همه‌ی ابعاد حقوقی و کیفری این عنوان در کنار آراء قضایی، آیین‌نامه‌ها و ... در این نگاره، ناممکن است. البته این موضوع مطلقاً بدان معنا نیست که آنچه اساتید و فقها تاکنون نوشته و فرموده‌اند به حد مکفی بوده است. ابدأ نگارنده بر چنین عقیده‌ای نیست و اتفاقاً باتوجه تغییر چهره‌ی روز به روز قمار، نیاز مبرم بر این وجود دارد که متون به‌روز در این خصوص نگاشته شود. از سوی دیگر خلاء بزرگی که در این عرصه وجود دارد آن است که آمار و اطلاعات دقیق و صحیحی از قمار و شرطبندی چه در سطح داخل و چه در سطح بین‌المللی موجود نیست. از این رو به سبب باریک‌بینی افزون‌تر و مثر ثمر واقع شدن مطلب حاضر، تنها به کاوش در بُعد کیفری و بالأخص جرم‌انگاری وبگاه‌های شرط بندی اهتمام و جدیت به خرج داده شده است.

فصل دوم - مبانی

گرایش به قمار یا برخورد با قمار همواره با فراز و نشیب‌هایی همراه بوده است. در برخی فرهنگ و آیین‌ها این موضوع نکوهیده است و در برخی دیگر پدیده‌ای معمول انگاشته شده و بالتبع برچسب منفی و ناپسند نیز از آن برداشته شده است. در تعالیم ادیان الهی همواره قمار مورد مذمت واقع شده است و این ادیان پیروان خود را از قماربازی برحذر داشته‌اند. در کتاب مقدس، خداوند می‌فرماید: «چرا پول‌تان را برای آنچه نان نیست، و مشقت خویش را برای آنچه سیر نمی‌کند صرف می‌کنید؟» که به نوعی می‌توان بحث قمار را نیز از آن جهت که مالی صرف امری بیهود می‌شود ذیل آن جای داد. اما به نظر می‌رسد دلیل اصلی کتاب مقدس در خصوص نهی از قمار، حرص و طمعی است که در

^۶ یکی از بزرگترین سایت‌های شرطبندی در دنیا

^۷ کتاب مقدس بخش اشعیا ۲:۵۵

بطن قمار مستتر است. همان گونه که خداوند می‌فرماید: «طمع ریشه همه بدی‌ها است». اگرچه دلایل حرمت قمار منحصر به همان نیست که در کتب الهی و ادیان و آیین‌های مختلف ذکر شده است. قمار به نحوی حبس ثروت در چرخه‌ای باطل است. هیچ کار مولدی در جریان نیست اما مبالغی هنگفت در این بین رد و بدل می‌شود. آنچه باعث رشد رشد و شکوفایی اقتصادی یک کشور می‌شود به کارگیری سرمایه و نیروی انسانی در مسیر تولید و خدمات است و به کارگیری آن در راهی غیر از آن، نتیجه‌ای زیان‌بار و مخرب خواهد داشت. این همان تأثیر نامطلوبی است که ربا می‌تواند بر اقتصاد داشته باشد. در نهایت می‌توان گفت هدف غالب بازدارندگی‌ها از گرایش به قمار، جلوگیری از ورود ضرر و زیان و از آن مهم‌تر پیشگیری از اعتیاد ویرانگری است که قمار برای برنده و بازنده‌ی این موضوع بوجود می‌آورد. چه این که قمارباز به زعم خودش برای تفریح قمار کند و چه اصطلاحاً حرفه‌ای در قمار باشد، در هر صورت سودی عایدش نخواهد شد. حتی اگر منفعت مالی نیز کسب کند، با بار روانی تحصیل مال از طریق نامشروعی مثل قمار نخواهد توانست کنار بیاید. آسیب‌های روان‌شناختی، آسیب‌های جسمی، آسیب‌های اجتماعی (مثل برچسب منفی خوردن شخص) و ... از پیامدهای این امر است.

گفتار اول - خاستگاه فقهی و تاریخی

در بحث از قمار و شرط‌بندی، ریشه‌یابی این امر و فحص از جریان‌های تاریخی ناگزیر جلوه می‌نماید. در حقوق ایران آنچه اهمیت دارد بررسی پیشینه‌ی فقهی و نظرات فقها در این خصوص است؛ چراکه نه تنها متون، منابع فقهی و فتاوی معتبر نقشه‌ی راه قانونگذاری محسوب می‌شوند بلکه در خلاء و فقدان قانون نیز همانگونه که در قانون اساسی مورد اشاره قرار گرفته است باید از فتاوی معتبر و منابع فقهی حکم را استخراج نمود. در این خصوص اولاً به واریسی فقهی قمار تلاش خواهیم داشت و پس از آن به سرگذشت قمار و شرط‌بندی و اسلوب برخورد تاریخی برخی کشورها در این حوزه رسیدگی می‌نماییم.

الف - مبدأ و سرچشمه‌ی احکام شرعی قمار

دین مبین اسلام به کرات توصیه کرده است تا افراد از تفریح و نشاط در زندگی خویش بهره ببرند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «سرگرمی داشته باشید و تفریح کنید؛ چراکه خوش نمی‌دارم در دین شما درستی و سختی دیده شود» (ابوالقاسم پاینده: ۱۳۸۳، ص ۷۶). لیکن مطلب حائز اهمیت آن است که تفریح باید مشروع بوده و حکم بر تحریم آن صادر نشده باشد. قمار از آن دسته تفریحات نامشروعی است که بر مسلمانان واجب است تا از آن احتراز نمایند. در آیات متعددی از قرآن کریم از قمار نهی شده است و آن را در ردیف اعمال بسیار زشت و ناپسند شمرده است. خداوند متعال در آیه ۹۰ سوره مبارکه مائده می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ: ای کسانی که ایمان آورده‌اید شراب و قمار و بت‌ها و تیره‌های قرعه پلیدند و از عمل شیطان‌اند پس از آن‌ها دوری گزینید، باشد که رستگار شوید.» هم‌آنسان که مشاهده می‌نمایید قمار در کنار گناه نابخشودنی شرب خمر آورده شده است تا به غایت به تقبیح این عمل پرداخته شود. اگرچه، ارتکاب مفسده‌ای مثل قمار در دفعات اندک شاید به چشم عوام خطری را متوجه اشخاص و جامعه نسازد. از این جهت که فسادش برای آن‌ها روشن نیست. اما اگر از همین دفعات اندک نیز جلوگیری نشود، وانگهی این قطرات، دریا شده و سیل ویرانگر آن جامعه را در خواهد نوردید (سید محمدحسین طباطبایی: ۱۳۶۷، ص ۱۸۲). جهت درک موارد حرمت قمار و حلیت موارد مشابه، ابتدا می‌بایست به تقسیم صور مختلف قمار بپردازیم:

^۸ کتاب مقدس بخش اول تیموتائوس ۶: ۱۰

پنجمین کنفرانس بین‌المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق

۴ آذر ۱۴۰۰ - تهران

۱. بازی با وسایل مخصوص قمار همراه با شرط بندی و برد و باخت؛ ۲. بازی با وسایل مخصوص قمار، ولی بدون شرط بندی و برد و باخت؛ ۳. بازی با وسایلی غیر از ابزارهای مخصوص قمار، ولی همراه با شرط بندی و برد و باخت؛ ۴. بازی بدون وسایل قمار و بدون شرط بندی و برد و باخت. نوع اول بدون هیچ نظر مخالفی، حرام و از گناهان بزرگ محسوب می‌گردد. حالت دوم کمی جای تأمل دارد؛ باین حال این نوع هم نزد تمام علمای شیعه و برخی علمای اهل تسنن حرام است. در خصوص صورت سوم ظاهر آن است که این قسم نیز ملحق به قمار و حرام می‌باشد. از این رو نظر جملگی علمای شیعه و اکثر علمای اهل سنت بر حرمت آن است. در مورد فرض آخر نیز جای بحث نیست و به اجماع، علمای شیعه و سنی قائل به جواز این شکل شده‌اند (شیخ اعظم مرتضی انصاری: ۱۳۹۰، ص ۳۷۱). علاوه بر دلایلی که از اجماع، سنت و کتاب الهی ذکر شد، عقل نیز حکم بر پرهیز از پرداختن به چنین کاری دارد. به لحاظ عقلی چگونه می‌توان چنین امری را با دلیل تراشی، صحیح و معقول جلوه داد؟ هر انسان معقول و متعارفی از عملی که باعث تهییج و برانگیختگی خاطر او شود دوری می‌نماید تا از پیامدهای زیان‌بار اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی که بدنبال دارد در امان بماند.

شایان ذکر است مواردی مثل اسب‌دوانی (یا شتر دوانی)، تیراندازی و شمشیربازی را باید از قمار جدا دانست. البته آن هم در جایی است که مسابقه بین خود افراد برگزار شود و هرکسی که برنده شد، بتواند از آن بازنده جایزه‌ای را دریافت کند. در برخی شهرهای ایران که اسب دوانی شایع است می‌بینیم که غیر از سوارکاران، عوام نیز بر روی نتایج این مسابقات شرط‌بندی می‌کنند. این امر حمل بر حرمت نمی‌شود. بدان جهت که در فقه، شرط بندی در مسابقات اسب دوانی برای وکیل سوارکار نیز جایز است. از این رو از سوارکاران و کالت‌نامه گرفته می‌شود و مردم به عنوان وکیل‌شان شرط‌بندی می‌نمایند. فقها با استناد به روایاتی این موارد را [اگرچه شرط‌بندی هستند] قمار به شمار نمی‌آورند (سید علی طباطبایی: ۱۳۸۰، ص ۲۳۳ تا ۲۳۵). در خصوص اینکه آیا ورزش‌های ذکر شده در این حکم، جنبه‌ی تمثیلی دارند یا حصری، نظر فقها بر آن است که این حکم حصری است و شایسته نیست دایره‌ی شمول آن را گسترش دهیم. برجسته‌ترین حکمت از میان علل متعددی که به منظور توجیه استثناء این سه مورد از حرمت شرط بندی ذکر شده، تشویق مسلمانان بر توجه به ورزش‌های مفید بوده است که در جهاد از کارایی ویژه‌ای برخوردار بوده‌اند. حال که با پیشینه‌ی فقهی بحث آشنائیت پیدا نمودیم، بحث از آلات قمار را مطرح می‌کنیم. در مباحث فقهی از ابزارهایی چون شطرنج، تخته نرد، پاسور و بیلارد با عنوان ابزار قمار یاد شده است. البته برخی فقها معتقدند در صورتی که این ابزارها نزد مردم به عنوان ابزار ویژه‌ی قمار شناخته نشوند، به لحاظ فقهی نیز آلات قمار به شمار نمی‌آیند (حسنعلی منتظری: ۱۳۷۳، ص ۳۱۴).

حال باید دید که آیا این احکام قابل تسری به وبگاه‌های شرط‌بندی و بازی‌های رایانه‌ای نیز هستند یا خیر. بازی‌های رایانه‌ای انواع مختلفی دارند. برخی از این انواع یا اساساً قمار است و یا امکان قمار با آن وجود دارد. از نظر برخی فقها برمی‌آید که این شیوه‌ی نوین نیز حمل بر حرمت می‌شود. خواه این شرط‌بندی به صورت برخط باشد و خواه به صورت برون‌خطی (سایت رسمی دفتر سید علی سیستانی به نشانی sistani.org بنابر مراجعه در تاریخ ۱۳۹۹/۱۰/۱). البته عده‌ای دیگر نیز فروض مختلفی در این زمینه مطرح کرده‌اند؛ به‌طور مثال این عده، بازی با آلات قمار از طریق رایانه را در شرایطی که شخص به تنهایی بازی می‌کند و به شرطی که مفسده‌ای بر آن مترتب نباشد بلا اشکال دانسته‌اند. همچنین در تشخیص موارد آلات قمار گفته شده که باید به عرف محل مراجعه کرد. (پایگاه اطلاع رسانی سید علی خامنه‌ای به نشانی leader.ir بنابر مراجعه در تاریخ ۱۳۹۹/۱۰/۱). حال اگر ابزار رایانه‌ای برخط تنها در جهت شرط‌بندی و قمار به کار گرفته شود چه جای آن است که آن را آلت قمار محسوب نکنیم؟ آنچه به نظر می‌رسد این است که وبگاه‌های شرط‌بندی در حکم قمارخانه‌های مجازی هستند. این امر عقیده‌ی بسیاری از فقهای

معاصر است. پس بنابراین محلی برای شک و شبهه در حرمت شرط‌بندی‌های برخط باقی نمی‌ماند. نکته‌ی تکمیلی آن که عدم شناسایی برخی از اعمال در قالب قمار لزوماً به معنای تفاوت حکم آن با قمار نیست (امام خمینی: ۱۳۸۲، ص ۹۸۲)؛ این نکته در مواردی مثل وب‌گاه‌های شرط‌بندی که جای اندک شبهه‌ای دارند نیز جاری می‌شود.

ب- دیرینه و تاریخچه‌ی جهانی قمار

فارغ از اینکه در چه برهه‌ای از زمان و در کدامین نقطه از جهان ایستاده باشیم، قمار عمری به درازای تاریخ دارد. نوع انسان، در برابر برنده شدن وسوسه می‌شود. با این حال بسیار دشوار است که بخواهیم به‌طور دقیق بگوییم قمار از کجا و چگونه سرچشمه گرفته است. اما از نسلی به نسل دیگر و طی سال‌های متممادی رشد و نمو پیدا کرده و منتقل شده است. باستان شناسان اولین نشانه‌ها از قمار و ابزار آلات قمار را که از قوزک پای گوسفند یا سگ ساخته شده بود در غارهایی با قدمت ۴۰ هزار سال کشف کردند که متعلق به دوران ماقبل پیدایش خط هستند. در چین باستان نیز تاس‌هایی با قدمت ۴۱۰۰ سال کشف شده است (محمد جعفر حبیب‌زاده و همکاران: ۱۳۸۹، ص ۴۹). اولین قمارخانه‌ای که از آن اطلاعاتی جسته و گریخته در دست است، قمارخانه‌ی ریدوتو^۹ است که در سال ۱۶۳۸ م. در ایتالیا و به دستور دولت وقت برای قانونی شدن آن و قماری امن تأسیس شد (Heather Vacek: 2011, p 88). امروز کشور مالزی یکی از کانون‌های اصلی شرط‌بندی در سطح دنیاست (Loo & Phua: 2016, p 7).

خالی از لطف نیست اگر پیشینه‌ی برخورد با این پدیده در برخی کشورها را نیز بررسی نماییم. قمار در انگلیس تقریباً از ۶۰۰ سال پیش به‌طور رایج وجود داشته است. در سال ۱۵۴۱ م. دولت وقت نگران بود که قمار در بین نظامیان نیز ورود پیدا کند. از این روز تمامی انواع قمار را ممنوع اعلام کرد. اما همان‌طور که پیش‌بینی می‌شد به علت رواج بیش از حد قمار و علنی بودن آن، قانون اخیرالذکر هیچ‌گاه اجرایی نشد. تنها اثر این قانون آن بود که دعای مالی ناشی از قمار در دادگاه‌ها پذیرفته نمی‌شد. در سال ۱۸۴۵ م. مجدداً قانونگذار به تصویب قانون در این حوزه پرداخت. بر اساس «قانون بازی»، ممنوعیت قمار تکرار شد اما به شکلی ساده‌تر و رفته رفته نظر قانونگذار در این حوزه تغییر کرد. در سال ۱۹۲۸ م. مقررهای برای قانونی کردن شرط‌بندی در مسابقات اتومبیل رانی و اسب‌دوانی وضع شد. این امر ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۹۹۴ م. رسماً دولت لاتاری (نوعی قرعه کشی) ملی راه اندازی کرد و به نوعی بر شرط‌بندی و بخت آزمایی مهر تأیید زد (Charles Arnold-Baker: 2015, p 317).

قمار و بخت‌آزمایی با ورود اولین مهاجران به آمریکا رسید و در آغاز با محدودیتی مواجه نبود. در پس این وضع، رشد و پیشرفت‌های اقتصادی در بین برخی گروه‌ها و گسترش فقر در بین برخی دیگر به علت قمار شیوع یافت. در ادامه نیز قمار نه تنها منع نشد بلکه در سال ۱۶۸۰ م. لاتاری به عنوان یکی از منابع بودجه ایالات رسماً پذیرفته شده بود (Timothy H. Breen: 1977, p240). چند سال بعد موجی با منشاء دینی علیه قمار به راه افتاد و همین امر باعث شد تا نمایندگان مجالس قانونگذاری ایالات بدنبال محدود کردن قمار به هر شکل باشند و در نهایت نیز قمار غیرقانونی اعلام شد.

گفتار دوم - مبانی حقوقی

در این راه، نظر شهید صدر می‌تواند راهگشا باشد. ایشان قمار را بر اساس عنصر مخاطره تحلیل می‌نمایند (محمدباقر صدر: ۱۳۴۹، ص ۲۴۶). عقود در یک تقسیم بندی براساس میزان ریسک و مخاطراتی که متوجه طرفین قرارداد

⁹ Ridotto

¹ Lottery

پنجمین کنفرانس بین‌المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق

۴ آذر ۱۴۰۰ - تهران

می‌شود به دو دسته کم‌ریسک و با ریسک بالا تقسیم بندی می‌شوند. اگرچه در این قراردادها ریسک داریم اما این احتمال خطر، مبنای عقلایی دارد و تا حد معقولی طرفین بدان علم دارند (مهدی شهیدی: ۱۳۸۲، ص ۱۳۸). عقد بیمه می‌تواند مثال خوبی در این خصوص باشد؛ اگرچه بیمه، عقدی اتفافی است، بیمه‌گذار از وقوع حادثه اطمینان ندارد و از سویی بیمه‌گر نیز نمی‌داند چه زمانی و چگونه حادثه محقق خواهد شد، اما عقد بیمه یک عقد غری محسوب نمی‌شود. چراکه مبنای محاسبه‌ی حق بیمه منطقی است و از سویی بیمه‌گر نیز بر اساس الگوها و معادلاتی مشخص و استفاده از گزارش‌های علمی اقدام به تعیین میزان حق بیمه، تعهدات و مبالغ پرداختی می‌نماید (محمد حسن صادقی مقدم و سایر: ۱۳۹۲، ص ۱۶۷). اما اگر قمار و شرط‌بندی را عقد و تقابل اراده افراد بدانیم، با فرض وجود تمامی مواردی که در انعقاد یک عقد صحیح نیاز است، بازهم نمی‌توان آن را عقدی بی‌عیب دانست. ریسک این قرارداد بسیار افزون‌تر از آنچه است که عقلاً بدان عمل می‌کنند. این احتمال خطر تا حدی زیاد است که باعث برهم خوردن توازن و تعادل در عقد، جهل مطلق به عوضین و در نهایت عدم شکل‌گیری عقدی صحیح می‌شود. در این سطح امکان منفعت بردن دو طرف یا امکان متضرر شدن دو طرف منتفی است و در عوض منتفع شدن یکی و متضرر شدن دیگری برآورد اولیه از این عقود است. ابهام در این عقود ناشی از جهل به نتیجه‌ی اموری است که نفع یا ضرر افراد به آن امور گره خورده است (محمود حکمت‌نیا و سایر: ۱۳۹۶، ص ۲۲). البته این در فرضی است که بر چنین امری قابلیت انعقاد قرارداد اعطا نماییم که اساساً چنین نیست. از شرایط اساسی ریسک، غیرقابل اجتناب بودن و غیرعمدی بودن است و انجام اقدامی که احتمال شکست بیشتری دارد، نقض آموزه‌های اسلامی است (احمد بهاروندی: ۱۳۸۸، ص ۲۴۱). جلوگیری از ضرر ناشی از شرط‌بندی قابل پرهیز است و اگر فردی شرط‌بندی و قمار نماید، بدون شک علیه خود اقدام می‌نماید. به‌طور کلی هر چه اطلاعات ما از قرارداد و روش‌های اجرایی آن بیشتر گردد، امکان ابهام‌زدایی از قرارداد و در نتیجه مقابله با ریسک بیشتر خواهد بود و در نهایت بهتر خواهیم توانست با تخصیص ریسک میان طرفین قرارداد چه از طریق توافق و چه از راه قانون یا قضاوت در راستای عدالت اقتصادی گامی مثبت برداریم (عباس سرمدی و سایر: ۱۳۹۴، ص ۱۲۲).

بخش دوم – مواجهه‌ی قانونگذار با شرط‌بندی و آثار قانونگذاری در این حوزه

شرط‌بندی دیگر به شکل سنتی که تنها دو طرف داشته انجام نمی‌گیرد. بلکه امروزه اشخاص متعدد در یک قمار نقش ایفا می‌نمایند. شخصی که وب‌گاه شرط‌بندی را دایر می‌کند، اشخاص [بعضاً مشهور و معروف] که به تبلیغ این وب‌گاه‌ها می‌پردازند، شرکت‌هایی که باجه پرداخت برخط در اختیار این شبکه‌های فساد قرار می‌دهند، فرد قمارباز و افراد بسیار دیگر، از اجزای لاینفک قمار امروزی هستند. پس صرف جرم‌انگاری و ارباب عمل قمارباز یا دایرکننده‌ی قمار مکفی نخواهد بود. در ادامه دراستی بر تحولات رویکرد قانونگذار در خصوص قمار و شرط‌بندی خواهیم داشت.

فصل اول – تلاقی قانونگذار با شرط‌بندی

نخستین بار که قانونگذار ایران به طور منصوص و مشخص از قمار اسمی به میان آورد، به یکسال پس از امضای مشروطه و قانون «تشکیل ایالات و ولایات و دستور العمل حکام» باز می‌گردد. طبق ماده‌ی ۳۴ قانون مذکور، «قمار موجب فساد اخلاق اهالی شده و باید مراکز قمار قلع و قمع شوند». با این وجود هنوز جرم‌انگاری در رابطه با این جرم صورت نپذیرفته بود. قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ هـ.ش. نخستین بار قمار را جرم‌انگاری نمود. به موجب ماده‌ی ۴۳ و ۲۷۵ این قانون (اصلاحی ۱۳۲۸)، کسانی که علناً به قمار اشتغال داشته باشند و یا مراکز قمار دایر کنند،

¹ Contrasts aléatoires

با مجازات حبس روبه‌رو خواهند شد (محمد جعفر حبیب‌زاده و همکاران: ۱۳۸۹، ص ۵۸). بنابراین باوجود اینکه جنبه‌ی بازدارندگی این مجازات‌ها به قدری نبود که مانع از ارتکاب قمار شود اما دست کم نکته‌ی مثبت، آن است که قانونگذار به آثار سوء و مخرب قمار واقف بوده است. اما نکته‌ی منفی این‌که همین میزان از اقل جرم‌انگاری نیز آن‌گونه که درخور بوده، ملبس به لباس اجرا نمی‌شده است. احداث کازینوهای^۲ متعدد در سال‌های تصویب قانون اخیرالذکر و اشتغال آشکارای برخی به این شغل بیانگر عدم اجرای صد درصدی این قانون است. اما شرط‌بندی برخط اساساً چون قابلیت تحقق در آن برهه را نداشته علی‌القاعده نیاز به قانون و مقررات خاص و متمایزی هم حس نمی‌شده است.

گفتار اول - بررسی قوانین و سنجش پایبندی به اصول حقوق کیفری

نگاه قانون به هر رفتار، ریشه در گذشته و حال مردم آن جامعه، باورها، عقاید و ارزش‌های آنان دارد. جرم‌انگاری هر رفتار نشانی از نكوهش آن نزد فرهنگ آن مردمان است. در بحث از مبانی به علل تحریم و جرم‌انگاری قمار پرداختیم. اکنون ضرورت دارد تا تلاش قانونگذار در جهت کنترل این پدیده را با استناد به منابع فقهی ملاحظه نماییم. سیاق تلاقی برخی کشورها نیز در ابتدا بررسی می‌شود تا به انواع روش‌های ممکن در مواجهه‌ی با قمار اینترنتی اشاره‌ای هرچند کوتاه صورت پذیرفته باشد.

الف - قوانین و مقررات

گرچه شرط‌بندی و قمار مجازی در سراسر جهان گسترش یافته اما در همه‌ی کشورها به یک شکل در برابر آن عمل نشده است. نحوه‌ی برخورد سایر نظام‌های حقوقی با این پدیده تا حدودی می‌تواند در تبیین بهترین راه کنترل قمار مجازی راهگشا باشد. برخی کشورها مانند مصر بالکل حکم به ممنوعیت قمار مجازی صادر کرده‌اند (مهدی چگنی و سایر: ۱۳۹۸، ص ۳۴۳) و برخی دیگر اگرچه بدو اقدام به جرم‌انگاری این عمل کرده بوده‌اند اما رفته رفته تغییر عقیده داده‌اند. انگلستان مثال خوبی در این زمینه است؛ در انگلستان، بنگاه‌های شرط‌بندی که در سال ۱۹۶۰م. مجوزهای قانونی لازم را اخذ کرده بودند اندک اندک حوزه‌ی فعالیت خود را از مسابقات ورزشی بسط داده و به ابتدا به سایر سرگرمی‌ها، هنر و ... روی آوردند و سپس به هرآنچه که در فکر بگنجد، شرط‌بندی را توسعه دادند. «قانون قمار» سال ۲۰۰۵م. کمیسیون قمار را تأسیس کرد و همه‌ی اشکال قمار را تحت کنترل این کمیسیون درآورد. این کمیسیون به منظور مدیریت انجام هر نوع شکل قمار به نحوی امن و بی‌خطر و منصفانه تشکیل شده است. قمار طبق قوانین فدرال ایالات متحده قانونی است، اما محدودیت‌های قابل توجهی در مورد قمار بین ایالتی و آنلاین وجود دارد، زیرا هر ایالت در تنظیم یا منع این عمل در مرزهای خود آزاد است. بیشتر ایالت‌ها قمار را قانونی اعلام کرده‌اند [البته تحت ضوابط خاص]، تنها ایالت‌هایی که هر نوع قمار را کاملاً غیرقانونی اعلام کرده اند هاوایی و یوتا هستند. حمایت از ورزش حرفه‌ای و آماتور در سال ۱۹۹۲م. به طور موثر شرط‌بندی‌های ورزشی را به استثنای چند ایالت، در سراسر کشور غیرقانونی اعلام کرد (بنابر مطلب "The POGG Interviews – Michael Shackelford – The Wizard of Odds" مندرج در تاریخ ۱ نوامبر ۲۰۱۲م. در وبسایت www.thepogg.com). با این حال، در ۱۴ مه ۲۰۱۸م، دادگاه عالی ایالات متحده کل قانون مذکور را خلاف ق.اساسی اعلام کرد. از زمان صدور این حکم، ۱۱ ایالت شرط‌بندی ورزشی را از جمله نیویورک، نیوجرسی و نوادا قانونی اعلام کرده‌اند و در سایر ایالات شرط‌بندی آنلاین غیرقانونی است. در سال ۲۰۰۶م. قانونی مختص به شرط‌بندی آنلاین و برای کنترل آن [نه ممنوعیت مطلق]

^{۱۱} Casino (مترادف با قمارخانه)

تصویب شد. اما در حقوق داخل، مذاقه و بررسی جرم‌انگاری قمار را ابتدا باید در مرجع عامی چون قانون مجازات اسلامی آغاز نماییم. در مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ بخش تعزیرات این قانون، قمار عنوان مجرمانه به خود گرفته است. بنابر مواد فوق قانونگذار اقدام به جرم‌انگاری «قمار بازی»، «ساخت یا نگهداری وسایل و آلات قمار»، «دایر نمودن قمارخانه» و «اشتغال در قمارخانه‌ها» پرداخته است. در اولین گام نگاهی به مجازات‌ها در این خصوص داریم؛ سنگین‌ترین مجازات برای دایرکننده قمارخانه در نظر گرفته شده است که منطقی جلوه می‌کند. اما طبق ماده‌ی ۷۰۸ ق.تعزیرات مرتکب به شش ماه تا دو سال حبس و یا جزای نقدی از سه میلیون تا دوازده میلیون ریال محکوم می‌شود. نکته حائز توجه دیگر آنکه در صدر ماده‌ی ۷۰۵ ق.تعزیرات قانونگذار از لفظ «قمار بازی» استفاده نموده است. همان‌گونه که مشخص است تصور قانونگذار از قمار همچنان تصور سنتی است که دو شخص روبه‌روی هم با آلاتی چون شطرنج قرار می‌گیرند و به قصد قمار، «بازی» می‌کنند. درحالی‌که در شکل امروزی شرط‌بندی، در غالب موارد اصلاً طرفینی بودن وجود ندارد. شخص وارد وب‌گاه شرط‌بندی می‌شود و بر روی یک مسابقه‌ی فوتبال، یا یک واقعه و جریان اقدام به شرط‌بندی می‌کند. به نوعی می‌توان گفت در شکل سنتی قمار، قمارباز نقشی فعال در قمار دارد اما در شکل امروزی آن غالباً قمارباز تنها عوض و وجه را به میان می‌آورد و باقی قضایا وابسته به اتفاقات و اموری خارج از اراده‌ی اوست. از سویی در خصوص آلات قمار قانونگذار در مواد ۷۰۶ و ۷۰۷ ق.تعزیرات به نظر می‌رسد قانونگذار تنها قائل به شکل فیزیکی آن شده است. در حالی‌که یک وب‌گاه شرط‌بندی وجود خارجی و فیزیکی ندارد. درواقع از مجموعه‌ای کد و با برنامه‌نویسی، یک پایگاه قمار تأسیس می‌شود که آلات آن نیز بالتبع مجازی هستند. اگرچه ممکن است عده‌ای با تمسک به قید «هر وسیله‌ای» که در صدر ماده‌ی ۷۰۵ ق.تعزیرات به کار گرفته شده بخواهند پایگاه‌های مجازی را نیز ذیل آن جای دهند اما واقعیت این است که نمی‌توان چنین استنباطی از این لفظ با توجه به ماهیت وضع ماده فوق یعنی «صرف جلوگیری از قمار به شکل سنتی» باتوجه به تقنین آن و نه «قمار مجازی» داشت. همچنین بازی به معنای واقعی کلمه در شرط‌بندی آنلاین صورت نمی‌گیرد و فرد غالباً صرفاً براساس حدس و گمان اقدام به شرط‌بندی می‌نماید که نهایتاً یا حدس وی محقق می‌شود و یا نمی‌شود. ماده‌ی ۷۰۵ ق.تعزیرات تنها قمار سنتی با وسایل قمار را جرم دانسته است و مطابق اصل قانونی بودن جرم نمی‌توان از آن در خصوص فضای مجازی استفاده کرد (مهدی چگنی و سایر: ۱۳۹۸، ص ۲۳۹). همچنین قانونگذار در این مواد تنها به مؤسس قمارخانه، کارکنان قمارخانه، مبلغان قمارخانه و قماربازان اشاره کرده است حال آنکه در شرط‌بندی آنلاین، تعداد افراد بی‌شماری با عناوین مختلف در این مرافعه دست دارند. در مجموع تا به اینجا می‌توان گفت قانون مجازات اسلامی فعلی اگرچه قمار با شمایل رایج سنتی را پوشش داده است اما نمی‌توان آن را به شرط‌بندی برخط تسری داد. چه آن‌که قانون فوق در سال‌هایی به تصویب رسیده است که قمار مجازی اساساً به صورت شایع موجودیتی نداشته است. حتی اگر قانون فوق را بر شرط‌بندی برخط نیز گسترش دهیم، به علت عدم توازن در جرم و مجازات، فایده‌ی عملی قابل توجهی حاصل نخواهد شد. شاید ذکر شود که می‌توان قمار مجازی و وب‌گاه‌های شرط‌بندی را از طریق اصل ۴۹ قانون اساسی پیگیری نمود.^۴ درست است که یکی از مباحث مهم در تحلیل جرم قمار، جلوگیری از تحصیل

^{۱۳} شایان ذکر است در شرط‌بندی برخط نیز طرفینی بودن در برخی موارد همچنان وجود دارد. گاه این طرفینی بودن بین دو انسان است و گاه بین یک انسان و هوش مصنوعی.

^{۱۴} اصل ۴۹ ق.اساسی: دولت موظف است ثروت‌های ناشی از ربا، غصب، رشوه، اختلاس، سرقت، قمار، سوء استفاده از موقوفات، سوء استفاده از مقاطعه کاری‌ها و معاملات دولتی، فروش زمینهای موات و مباحات اصلی، دایر کردن اماکن فساد

مال به طریق نامشروع است و تحصیل مال از طریق وب‌گاه شرط‌بندی نیز نامشروع است، اما علاوه بر آن، جرم‌انگاری و بازدارندگی از ارتکاب جرم فوق از اهمیت برخوردار است که در اصول قانون اساسی نمی‌توان سراغی از آن گرفت. از آنجا که شرط‌بندی موضوع بحث در فضای مجازی صورت می‌گیرد پس شایسته است گذاری بر قانون جرایم رایانه‌ای (مصوب ۱۳۸۸) داشته باشیم. در سراسر متن قانون مذکور هرچه جست‌وجو کردیم عبارتی نیافتیم که مستقیماً بتوان از آن جرم‌انگاری شرط‌بندی برخط را استنباط نمود. اگرچه جرایم دیگری مثل کلاهبرداری اینترنتی که زمینه مساعد برای ارتکاب آن در کنار شرط‌بندی برخط وجود دارد در این قانون جرم‌انگاری شده است. کنکاش در ق. جرایم رایانه‌ای همین‌جا تمام نمی‌شود. در این قانون به پایش^{۱۵} برخی وب‌گاه‌ها با شرایط خاص در مواد ۷۴۹ و ۷۵۰ آن اشاره شده است اما دقیقاً مشخص نکرده است چه نوع سایت‌هایی. با توجه به آن که عمده وب‌گاه‌های شرط‌بندی در ایران پایش شده‌اند، به نظر می‌رسد مستند قانونی در خصوص فیلترینگ این سایت‌ها مجوز قانونی مذکور در مواد اخیر است. اگرچه در این قانون در خصوص بیشتر جرایم اینترنتی مبتلابه بحث شده است [از جمله جرایم علیه امنیت، جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی، جرایم علیه محرمانگی داده‌ها، کلاهبرداری و ...] اما شرط‌بندی آنلاین در مدار توجه قانونگذار قرار نگرفته است. شاید نیز درست‌تر آن است که بگوییم چون در هنگام تصویب قانون جرایم رایانه‌ای هنوز شرط‌بندی برخط گسترش نیافته بود، نگرانی و تشویش خاطر نیز نداشت و قانونگذار تصورش بر این بوده که مواد ۷۰۵ تا ۷۱۱ ق. تعزیرات تکافوی قمار مجازی را نیز خواهد نمود. کارگروه تعیین محتوای مصادیق مجرمانه در سال ۱۳۹۱ بر آن شد تا این خلاء قانونی را پر کند. کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه در چهل و هشتمین جلسه خود، برخورد با قمارخانه‌های مجازی در اینترنت را به تصویب رساند و آن را به موارد محتوایی که برای ارتکاب جرایم رایانه‌ای به کار می‌رود (محتوا مرتبط با جرایم رایانه‌ای) اضافه کرد. در خصوص شرط‌بندی برخط و جرم‌انگاری آن در این کارگروه به مواد ۷۰۱، ۷۰۵ و ۷۰۸ ق. تعزیرات جهت مستند قانونی آن، استناد شده است؛ حال آنکه دلایل متعددی اقامه کردیم مبنی بر آن که مواد قانونی مذکور نمی‌تواند قمار آنلاین را در بر بگیرد و لو آن‌که چنین شود نیز آثار سوء آن افزون بر آثار نیک آن خواهد بود. آخرین مستند ما درباره‌ی وب‌گاه‌های شرط‌بندی آنلاین، بخشنامه‌ی سال ۱۳۹۰ دادستان کل کشور مبنی بر ایجاد وحدت رویه درباره‌ی سایت‌های قمار یا شرط‌بندی در فضای مجازی است. در این بخشنامه، کمابیش همان ذکر شده که کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه در جلسه چهل و هشتم خود پی ریزی نموده است به استثنای آن‌که در بخشنامه‌ی مذکور تأکید شده است «هرکس کارت بانکی خود را به هر نحو برای وصول هزینه شرکت در قمار و شرط‌بندی نتیجه مسابقات در اختیاری دیگری قرار بدهد و همچنین هر شخصی که در طراحی سایت یا اجاره فضای میزبانی همکاری داشته باشد عمل وی به علت تسهیل وقوع جرم مصداق معاونت در جرم محسوب خواهد شد» که اگر این بند ذکر نمی‌شد نیز بازم از طریق قواعد عام قانون مجازات اسلامی در بحث معاونت می‌توانستیم بدان پی ببریم. نکته آن‌که در این بخشنامه راه اندازی سایت شرط‌بندی آنلاین

وسایر موارد غیر مشروع را گرفته و به صاحب حق رد کند و در صورت معلوم نبودن او به بیت المال بدهد. این حکم باید با رسیدگی و تحقیق و ثبوت شرعی به وسیله دولت اجرا شود.

^{۱۵} فیلتر: فیلترینگ اینترنتی یا فیلترینگ، عبارت است از محدود کردن دسترسی کاربران اینترنت به وب‌گاه‌ها و خدمات اینترنتی که از دیدگاه متولیان فرهنگی و سیاسی هر کشور برای مصرف عموم مناسب نیست، اعمال فیلتر به وسیله ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی انجام می‌شود ولی تعیین سطح، مصادیق و سیاست‌های فیلترینگ با حکومت‌هاست.

در یک خط با قمارخانه‌های سنتی جای گرفته و به ماده‌ی ۷۰۸ ق. تعزیرات اشاره شده است. بدون آن که آثار مخرب‌تر وب‌گاه‌های شرط بندی و نقش گردانندگان آن در داخل و خارج از کشور در نظر گرفته شود. همانطور که ملاحظه شد متن مدونی که بتواند به نحوی جامع و مانع، شرط بندی برخط و وب‌گاه‌های شرط بندی آنلاین را تحت پوشش خود بگیرد در نظام حقوقی ایران یافت نمی‌شود. در حالی که طی دو سال گذشته، به طور نمونه سایت‌های پیش‌بینی نتایج ورزشی، تبدیل به بنگاه‌های مجازی شرط بندی شده‌اند. به طوری که درآمد یکی از این سایت‌ها بیش از ۵۰ میلیون تومان در روز بوده است (زهره احمدی ناطور و سایر: ۱۳۹۸، ص ۴۴) که البته اکنون این ارقام بسیار بالاتر و سربه فلک کشیده هستند و لزوم توجه خاص به این گستره بیش از پیش حس می‌شود.^۶ بسیاری از کشورها برای این که چنین مبالغ هنگفتی را از کف ندهند، به طور محدود [و بعضاً گسترده] اقدام به زدودن عنوان مجرمانه از قمار اینترنتی کرده‌اند. به طور مثال، در ایالات متحده‌ی آمریکا، بنا بر ق. اجرای غیرقانونی قمار اینترنتی،^۷ قمار آنلاین به طور خاص منع نشده اما این قانون در عوض معاملات مالی ناشی از قمار را غیرقانونی اعلام کرده است که به نوعی سلب مشروعیت از این قسم قمار است. با این وجود وب‌گاه‌های شرط بندی ملزم به ارائه‌ی شفاف وضعیت مالی، اطلاعات کاربران، زمان و مکان شرط بندی و امثالهم هستند و در غیر این صورت مجوز قانونی لازم را نمی‌توانند دریافت و یا حفظ نمایند. انجمن بازی‌های آمریکا در سال ۲۰۰۸ م. اظهار داشت که قمار به نوعی صنعت در این کشور تبدیل شده که ۱,۷ میلیون نفر را در سراسر ایالات مشغول به کار کرده است. تنها در سال ۲۰۱۶ م. دولت از محل مالیات ناشی از قمار چیزی حدود ۸,۸۵ میلیارد دلار درآمد داشته است (David C. Wyld: 2008, p 140).

ب - تناسب جرم و مجازات

یکی از مباحث اساسی در بررسی جرم‌انگاری رفتار و کرداری مشخص، در نظر گرفتن تناسب میان بزه ارتکاب یافته با شدت پاسخگویی جامعه یا همان مجازات است. هرگونه تشدید و یا تخفیف در مجازات که باعث برهم خوردن این توازن شود نكوهیده است؛ البته صحبت فوق به معنای نکوهش تخفیف و یا تعلیق مجازات در مواردی که به صلاح فرد و جامعه است، نیست. در این حوزه نظریات بسیاری وجود دارد؛ این که فرد در محوریت باشد یا جامعه، بدنبال بازپروری مجرم باشیم یا تنبیه محض و ... مؤثر در سخن از اصل تناسب خواهد بود. از سوی دیگر بین اهدافی که از مجازات داریم با اصل تناسب نیز باید جانب میانه را گرفت تا بتوان هر دو امر را دنبال نمود. محکومیت مجرم باید به نحوی باشد که اولاً سرزنش اجتماع متوجه او گردد، ثانیاً میزان مناسبی از بازدارندگی را در وی پدید بیاورد و ثالثاً در نهایت او مهربانی زیستن در جامعه به عنوان موجودی مفید و سودبخش شود. حال آیا قانون مجازات اسلامی پاسخی با این ویژگی‌ها به مرتکبین قمار داده است؟ در ماده‌ی ۷۰۵ ق. تعزیرات، مجازات قمارباز «یک تا شش ماه حبس و یا تا ۷۴ ضربه شلاق و در صورت تجاهر، جمع هر دو مجازات» است. فردی که در وب‌گاه‌های شرط بندی، فعالیت می‌کند، غالباً به طور مکرر و حتی چندین بار طی روز به انجام این عمل می‌پردازد. به طور مثال اگر شخص تنها در مسابقات فوتبال و فقط بر روی مسابقات یک لیگ خاص اقدام به شرط بندی نماید، به طور میانگین در هر هفته بیست شرط بندی انجام داده است که به مراتب زبانی بیش از قمار سنتی دارد. چراکه در قمار سنتی اساساً فرض انجام این تعداد قمار در طی هفته تنها برای قماربازان حرفه‌ای متصور است نه همگان. در حالی که در وب‌گاه‌های شرط بندی

^{۱۶} به طور مثال، در سال ۲۰۰۹ م. در انگلیس درآمد ناشی از شرط بندی اینترنتی قریب به ۶۵۰ میلیون پوند تخمین زده شد که حکایت از شیوع بی حد و مرز قمار در بین انگلیسی‌ها دارد (Roy Light: 2007, p 635).

^۱ The Unlawful Internet Gambling Enforcement Act of 2006 (UIGEA)

پنجمین کنفرانس بین المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق

۴ آذر ۱۴۰۰ - تهران

روزانه صدها هزار شرطبندی، قمار و بخت‌آزمایی از سوی هزاران نفر صورت می‌پذیرد. مسأله‌ی دیگر در خصوص کشف جرم و پیگیری مجرمان است؛ دستگاه تعقیب اولاً چگونه قادر خواهد بود افرادی را که با علم و آگاهی وارد این حیطه شده‌اند را از کسانی که در دام افراد حيله‌گر افتاده‌اند تشخیص دهد و ثانیاً چگونه می‌تواند به هویت افراد و اطلاعاتی که از آن‌ها از طریق این پایگاه‌ها به دست می‌آورد اعتماد نماید؟ همان‌گونه که سخن رفت، احراز هویت در سایت‌های شرطبندی فارسی به هیچ عنوان به نحو درستی صورت نمی‌پذیرد. حال آن‌که اگر این پروسه با دقت به عمل آید، از وقوع بسیاری دیگر از جرایم که وب‌گاه‌های شرطبندی فضای مناسب برای آنان را فراهم می‌کند، جلوگیری می‌شود. در انگلستان علاوه بر آن‌که هر نوع راه اندازی قمارخانه نیاز به کسب مجوز قانونی دارد بلکه از سوی دیگر احراز هویت قماربازان نیز با جدیت بایستی انجام بگیرد و اگر شخص زیر ۱۸ سال باشد اجازه‌ی این کار به او داده نخواهد شد و در صورت انجام آن، مدیر قمارخانه مرتکب جرم شده است. از سوی دیگر نیز به طور مشخص در یک حساب کاربری در یک سایت، چندین کاربر به طور همزمان می‌توانند شرطبندی نمایند. همچنین یک شخص می‌تواند در چندین سایت اقدام به شرطبندی نماید. این موارد علاوه بر آن‌که تشخیص، تعقیب و پیگیری را دشوار می‌نماید از سمت دیگر در زمینه‌ی تعیین مجازات‌ها نیز چالش جدی می‌آفریند. نکته‌ی دیگری که بحث فوق را ابهام آمیز می‌کند در خصوص آلات قمار، بزه موضوع ماده‌ی ۷۰۶ بخش تعزیرات ق.م.ا. است. در خصوص قمار به شیوه‌ی سنتی جای ابهامی نیست اما در شرطبندی آنلاین، آیا به راحتی می‌توان حکم فوق را جاری ساخت؟ اگر شخص از تلفن همراه دیگری تنها چند دقیقه برای شرطبندی آنلاین استفاده نماید آیا تلفن همراه آن شخص ابزار قمار موضوع ماده‌ی فوق محسوب می‌شود؟ این امر نه تنها تعادل بین جرم و مجازات را از بین می‌برد بلکه بر اصل شخصی بودن مجازات‌ها نیز خلل وارد می‌کند. بنابر ماده‌ی ۷۰۸ ق.تعزیرات شخص دایرکننده‌ی قمارخانه به «شش ماه تا دو سال حبس و یا از سه میلیون ریال تا دوازده میلیون ریال جزای نقدی» محکوم می‌شود. صرف تأسیس یک وب‌گاه شرطبندی کافی است تا جرم موضوع ماده‌ی ۷۰۸ ق.تعزیرات محقق بشود. سود مالی اغواکننده‌ی این سایت‌ها به حدی بالا است که شخص، دو سال حبس را با دل و جان می‌پذیرد! تنها مقرره‌ی کنونی در خصوص اموالی که به طریق نامشروع از این راه بدست می‌آید را می‌توان در ماده‌ی ۲ ق. تشدید یافت که آن را ذیل تحصیل مال از طریق نامشروع جای داده و همچنین ماده‌ی ۶۵۴ ق.مدنی نیز مطالبه‌ی وجه ناشی از این امور را فاقد مبنای مشروع دانسته است. قمارباز و مالک وب‌گاه شرطبندی طبق قوانین فعلی می‌توانند با خیالی آسوده وجه رد و بدل نموده و از مجازات اندکی که در انتظارشان است نیز واهمه‌ای نداشته باشند. محرومیت قماربازان از حضور در شبکه‌های اجتماعی و استفاده از فضای مجازی با تعیین مدت می‌تواند از مجازات‌هایی باشد که بر چنین اشخاصی اثر عمیقی می‌گذارد. از آن‌جا که این افراد بارها و بارها طی روز برای شرطبندی به تلفن همراه و یا دستگاه در دسترس خود مراجعه می‌نمایند نوعی اعتیاد به سامانه‌ی خود دارند و این محرومیت گامی در جهت شخصی سازی مجازات‌ها نیز محسوب می‌شود. این‌که گفته می‌شود قوانین فعلی قانون مجازات اسلامی در بحث قمار اعم از شکل فیزیکی و مجازی آن است درست نیست. علیرغم اینکه بسیاری از رفتارها [در دنیای حقیقی] جرم انگاری شده‌اند قانونگذار بازهم در سطح فضای مجازی دست به جرم‌انگاری آن زده است (مثل بزه جاسوسی). حتی اگر از باب اهمیت موضوع نیز بخواهیم نگاه کنیم، خطر قمار مجازی گسترده‌تر از بزه جاسوسی نیست! پس قانونگذار شایسته است در این حوزه قوانین درخوری وضع نماید. در این حوزه، الزام به استفاده کردن از ارزش‌های مجازی قابل ردیابی و پیگیری یکی از نکاتی است که می‌تواند در بحث تخصصی از جرم‌انگاری در فضای مجازی پیشرو باشد. صرافی‌های آنلاین امروزه ارزش‌های غیرقابل پیگیری را عرضه می‌کنند که راه را برای واریز وجه به سایت میزبان شرطبندی هموار می‌نماید. پس اولاً باید این صرافی‌ها تنها ارزش‌های قابل ردیابی به کاربران برخط و آنلاین خود ارائه نمایند و ثانیاً تنها با احراز هویت کامل این روند

صورت پذیرد تا بتوان پیگیری کرد که این مبالغ به کدام سایت‌ها واریز می‌شوند. در این صورت پیش از وقوع جرم، حساب مسدود می‌شود و اصلاً قمار محقق نمی‌شود. در روش‌های سنتی تنها راه ممکن پایش وب‌گاه‌های غیرمجاز بود و مدیران این سایت‌ها به محض مسدود شدن وب‌گاهشان یک وب‌گاه دیگر تأسیس می‌کردند که عملاً شیوهی برخورد فوق را بی‌اثر و یا اقل‌اثر می‌ساخت. اما با این روش اصلاً نیاز به طی این پروسه و صرف چنین زمانی نیست و از سوی دیگر، اقدامات فوق برخلاف روش سنتی، نوش دار پس از مرگ سهراب نخواهد بود و از وقوع بزه جلوگیری می‌نماید.

گفتار دوم - رویه‌ی قضایی

شرط‌بندی و قمار مجازی روز به روز چه در سطح داخلی و چه در سطح بین‌المللی بسط و توسعه می‌یابد. تا کنون هیچ آمار رسمی‌ای از تعداد وب‌گاه‌های شرط‌بندی اعلام نشده‌است اما بر اساس برخی گمانه‌زنی‌ها بالغ بر ۳۰۰ سایت شرط‌بندی فارسی‌زبان فعالیت می‌کنند. به طور معمول اگر روزانه حتی فقط یک شرط‌بندی در هرکدام از این وب‌گاه‌ها رخ دهد، یعنی روزانه ۳۰۰ بار اقل‌اقل قمار آنلاین در سطح کشور رخ می‌دهد. در این بین نیز افراد بسیاری آگاهانه و یا از سر غفلت به ورطه‌ی بزهکاری در این خصوص کشیده می‌شوند و از سویی مال‌باختگان این سایت‌های شرط‌بندی نیز از شمار اعداد متصور ما خارج هستند. بنابر اظهارات رئیس پلیس فتا در سال ۱۳۹۶، ۶۰۰ پرونده‌ی قضایی در خصوص این سایت‌ها تشکیل شده است (زهرآ احمدی ناطور و سایر: ۱۳۹۸، ص ۴۸). اما از آمار دقیق‌تر نشانی در دست نیست. در عمل نیز جهت حل و فصل پرونده‌های شرط‌بندی اینترنتی به همان مواد مذکور در بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی مراجعه می‌شود. به طور مثال، خرید و نصب برنامه شرط‌بندی را در رویه ذیل ماده‌ی ۷۰۶ بخش تعزیرات جای داده‌اند. اما آراء قابل تأمل و یا سدشکن در این خصوص نیافتیم تا بتوانیم نشانه‌هایی از نیاز و میل به قانون جدید و متناسب با این حوزه را کشف و بررسی کنیم.

گفتار سوم - معاذیر قانونی

در بحث از جرم انگاری عمل مدیران سایت‌های شرط‌بندی ممکن است آن‌ها متوسل به این امر شوند که در این جرم، قمارباز که مدعی اضرار است، خود رضایت بر ارتکاب این جرم داشته است. در پاسخ باید گفت اولاً رضایت بزه‌دیده به عنوان یکی از موارد علل موجهه جرم تنها محدود به موارد منصوص است و ثانیاً اگرچه شخص مدعی ورود زیان و بزه‌دیدگی است اما به هر ترتیب مرتکب قمار شده و خود نیز مجرم است. بر این اساس موجه جلوه دادن عمل مجرمانه‌ی دیگری تأثیری در وجاهت عمل مجرمانه‌ی مدیران این وب‌گاه‌ها نخواهد داشت. بحث مهم دیگر در خصوص اشتباه و جهل است. به هر ترتیب فرد قمارباز ممکن است مدعی شود اساساً متوجه این نبوده که شرط‌بندی همانند قمار، دارای وصف مجرمانه است و یا اصلاً نمی‌دانسته است که قماربازی جرم است. با توجه به قاعده «جهل به قانون رافع مسئولیت نیست» می‌توان گفت جهل و اشتباه حکمی اساساً مسئولیت را از بین نمی‌برد اگرچه برخی اشتباه حکمی را عاملی برای زوال عنصر روانی دانسته‌اند (حسن علوی: ۱۳۹۵، ص ۳۹). در جهل موضوعی با فرض عاقدانه بودن رفتار باید قائل به رفع مسئولیت کیفری شد اما در جرم شرط‌بندی بعید به نظر می‌رسد بتوانیم از فردی بپذیریم که اساساً نمی‌دانسته است عمل وی شرط‌بندی است و جرم انگاری شده است. نهایتاً آن‌که تنها حسب ماده‌ی ۶۵۵ ق.مدنی می‌توان گفت اگر شرط‌بندی در «دوانیدن حیوان، تیراندازی و شمشیربازی باشد» جایز است. پس اگر شخص مدعی شد تنها در این امور شرط‌بندی کرده است نمی‌توان وی را مجازات نمود مگر آن‌که در امور دیگر نیز شرط‌بندی کرده باشد که حسب مورد با وی برخورد می‌شود. البته غالباً شرط‌بندی در این موارد نیز نه در وب‌گاه‌های شرط‌بندی بلکه در فضای حقیقی رخ می‌دهد.

فصل دوم - آثار

اقداماتی کم و بیش در مواجهه با وبگاه‌های شرط بندی از سوی قانونگذار صورت گرفته است. امروز تب برخورد با این وبگاه‌ها بالا گرفته است. مجلس درصدد اصلاح قانون در خصوص قمار است، قوه قضاییه در پی دستگیری قماربازان در سایت‌های شرط بندی است و لزوم برخورد با این پایگاه‌ها نقل محافل شده است. اما آیا این اقدامات منجر به توقف فعالیت سایت های قمار آنلاین می شود؟ آیا قوانین موجود فعلی به نحو زیننده و مناسب توان زدودن این لکه سیاه از دامان پاک عدالت را دارند؟ صرفاً فیلترینگ سایت‌های شرط بندی راهگشا نیست. با یک جست‌وجوی ساده درخواهید یافت که در گوشه گوشه فضای مجازی و در هر شبکه اجتماعی‌ای، قمار مجازی تاخت و تاز می‌کند. با چند کلیک ساده، وارد بزرگترین قمارخانه‌ها می‌شوید. در بیشتر سایت‌های شرط بندی جهانی، حداقلی از قوانین و مقررات وجود دارد و احراز هویت با جدیت صورت می‌پذیرد. اما در وبگاه‌های شرط بندی فارسی زبان نه تنها اساساً احراز هویت جایگاهی ندارد بلکه حتی یک کودک خردسال نیز می‌تواند بدون هیچ منعی در این سایت وارد شود و اقدام به شرط بندی نماید. آیا قوانین موجود فرقی بین یک کودک خردسال که از سر ناآگاهی قماربازی می‌کند با فرد بالغی که زندگی خود را در سایت‌های قمار می‌گذراند قائل شده است؟ بررسی خواهیم کرد.

گفتار اول - آثار متوجه اشخاص

الف - مجرم (قمار باز)

از عمده مسائلی که در رشد قارچ گونه قمار مجازی نقش داشته و امکان جلوگیری از وقوع آن و یا حتی پیگیری این جرم را پایین آورده است، عدم شکایت شخصی است که دست به شرط بندی برخط زده است. این اشخاص اگرچه خود بزهکار هستند اما به نوعی نیز بزه دیده محسوب می‌شوند. بسیاری از این افراد فریب خورده هستند و یا حتی اگر با هوشیاری وارد این فضا شده‌اند، بزه دیده جرایمی دیگر قرار گرفته‌اند. یکی از اتفاقاتی که مکرراً در وبگاه‌های شرط بندی رخ می‌دهد، فیشینگ^{۱۸} است. مالکان این سایت‌ها اطلاعات حساب کاربران خود را در اختیار دارند و به راحتی می‌توانند حساب‌های بانکی آن‌ها را خالی کنند و یا از حساب آنان برای پولشویی استفاده کنند. در برخی از این وبگاه به کاربران در ازای ارسال فیلم یا تصویر مستهجن از خود، شارژ رایگان حساب هدیه داده می‌شود؛ آن‌گاه پس از مدتی، فرد تهدید می‌شود که اگر مبالغ مشخصی را به حساب این افراد واریز ننماید، تصاویر و فیلم‌های وی پخش و منتشر خواهد شد. بزه دیدگان و مال باختگانی که در اثر مراجعه به این وبگاه‌ها چنین وقایعی را تجربه کرده‌اند، خود را در پوشش حمایتی قابل توجهی نمی‌بینند و اغلب به علت واهمه از اینکه خود متهم به قماربازی شوند، دست به شکایت و تعقیب نمی‌زنند.

ب - مالک وبگاه شرط بندی

این اشخاص را آیا می‌توان مترادف با مالکان قمارخانه‌ها دانست؟ در قمارخانه‌های سنتی مالک، کارمزدی بابت فضای که در اختیار قماربازان قرار داده است دریافت می‌کند و مبالغی نیز جهت تأمین امنیت بازی مطالبه می‌نماید. تنها در موارد اندکی خود مالک نقش ارائه دهنده و درواقع یک طرف قمار را ایفا می‌کند. حال آن که اساساً در وبگاه‌های شرط بندی این مالک است که همه‌کاره است و افراد جملگی روبروی مالک به عنوان یک طرف قمار می‌نشینند نه روبروی یکدیگر! البته این وجوه ممیزه به اینجا ختم نمی‌شود. مالک سایت شرط بندی همان گونه که اظهار داشتیم،

^{۱۸} فیشینگ یا تله‌گذاری (به انگلیسی: Phishing) به تلاش برای به دست آوردن اطلاعاتی مانند نام کاربری، گذرواژه، اطلاعات حساب بانکی و مانند آن‌ها از طریق جعل یک وبگاه، آدرس ایمیل و مانند آن‌ها گفته می‌شود.

از کاربران درخواست ارسال محتواهای مستجهن می‌نماید و یا در سایت افرادی گماشته می‌شوند تا به‌طور برخط این عمل را خود بدو انجام دهند تا بدین طریق کاربران بیشتری جذب شوند. مالکان بعضاً حساب‌های کاربری با دارایی‌هایی هنگفت را برای همیشه مسدود می‌کنند و سرمایه را مسترد نمی‌نمایند، در دنیای حقیقی باعث ورود تبانی به مسابقات ورزشی^{۱۹} و حتی رویدادهای سیاسی و ... می‌شوند. فارغ از بحث تعدد مادی و معنوی جرم، آیا مجازات ماده ۷۰۸ بخش تعزیرات ق.م.ا. به قدر کافی برای این جرم هولناک کافی است؟ اخیراً مشاهده می‌شود که چهره‌های بسیار سرشناس اقدام به تأسیس وب‌گاه‌های شرط‌بندی می‌کنند. بدون شک اهداف مالی مهم‌ترین رکن در تأسیس این وب‌گاه‌ها هستند. در کنار مجازات‌های دیگری که برای این افراد در نظر گرفته می‌شود، مجازات‌های خاصی نیز به طور عمده باید بر موارد مالی متمرکز شود.

ج - اشخاص ثالث

در قمار سنتی افرادی از قبیل خدمتگزار، ضامن ادای تعهد قمارباز بازنده، مدیر بازی، داور و ... در پیش‌برد این عمل همکاری می‌کنند و افرادی محدود، مشخص و شناخته‌شده برای قمارباز هستند. اما در شرط‌بندی آنلاین افراد بسیاری مشغول فعالیت هستند. یکی از نقش‌های مهم در این حوزه متعلق به تبلیغ کنندگان این وب‌گاه‌هاست. سایت‌ها و صفحات مجازی پرمخاطب و اشخاص معروف مبلغان اصلی این پایگاه‌های فساد هستند. داستان بسیاری از افراد صغیر و نابالغی که به این ورطه کشیده می‌شوند از آنجا نشأت می‌گیرد که بازیگر یا خواننده‌ی محبوب‌شان در صفحه‌ی خود سایتی را برای شرط‌بندی تبلیغ کرده است و در تبلیغ آن به مخاطبان خود اطمینان داده است که هیچ ضرری در کار نخواهد بود و همچنین این کار با مجوز قانونی انجام می‌پذیرد. از کودکی خردسال و یا نوجوان چگونه باید انتظار داشت که در برابر این صحنه‌آرایی با آب و تاب خود را نیازد؟ این شخص اساساً چگونه قدرت تشخیص قانونی یا غیرقانونی بودن امری را دارد؟ پس به همان‌سان که ملاحظه می‌شود مبلغان این حوزه نقشی اساسی در گسترش این صنعت سیاه دارند. در خصوص این اشخاص نیز بنابر تصریح ق.تعزیرات همان مجازات مقرر در ماده‌ی ۷۰۸ بخش تعزیرات جاری است. از سمت دیگر در این حوزه افراد بسیاری فعالیت می‌کنند که فعل آن‌ها اساساً جرم انگاری نشده است و شاید تنها از باب تسهیل وقوع این جرم بتوان آن‌ها را تحت پیگرد قرار داد؛ برنامه نویس، مسئول تأمین امنیت سایت، پشتیبانی، ارائه دهنده‌ی سرور میزبانی در داخل کشور، ارائه دهندگان خدمت باجه‌های پرداخت آنلاین در داخل کشور، صرافی‌های واسطه‌گر و ... همگی در وقوع این جرم دخیل هستند. اما به کدام عنوان قانونی باید تحت پیگرد قرار بگیرند؟ مراکزی که با مجوز قانون در ایران مسئولیت درگاه‌های پرداخت را در اختیار دارند، چگونه با سایت‌های شرط‌بندی همکاری می‌کنند؟ در این سایت‌ها با همکاری درگاه‌های پرداخت کشور، اطلاعات حساب کاربران به راحتی سرقت می‌شود. آیا قوانین فعلی از ارتکاب این جرم به نحو گسترده توانسته جلوگیری نماید؟ بنابر آنچه گفتیم پاسخ یقیناً منفی است. تعدادی سایت پی.اس.پی تحت نظارت شاپرک، سایت‌ها را به درگاه‌های بانکی

^{۱۹} به‌طور مثال در سال ۲۰۱۹ در سطح اول فوتبال انگلیس (Premier League) یکی از بازیکنان سرشناس تیم فوتبال اورتون در یک شرط‌بندی اینترنتی شرکت کرده بود. مشابه همین واقعه سال ۱۳۹۸ در سطح اول فوتبال ایران نیز از سوی بازیکنی معروف رخ داد.

^{۲۰} تا پیش از سال ۱۳۸۳، امکان خرید الکترونیکی در شبکه پرداخت کشور وجود نداشت. از این سال و پس از استقبال مردم از پرداخت الکترونیکی توسط دستگاه پایانه فروش در فروشگاه‌ها و مراکز تجاری، بانک‌ها یکی پس از دیگری تلاش کردند تا با تشویق، مغازه‌داران و فروشگاهیان آنان را متقاعد کنند تا از دستگاه پایانه فروش بانک آنها استفاده کنند. رقابتی که عاقبتش وجود چندین دستگاه پایانه در

متصل می کنند تا امکان پرداخت آنلاین برای آنان فراهم شود. این سایتها ملزم هستند قبل از ارائه خدمات درگاه آنلاین، از قانونی بودن فعالیت وبگاه فوق اطمینان حاصل کنند. یکی از موارد مورد بررسی، نماد اعتبار الکترونیکی است که سایت باید ابتدا آن را اخذ کند و بعد تقاضای درگاه آنلاین پرداخت وجه بدهد. دارندگان سایتهای شرطبندی به راحتی این موضوع را اصطلاحاً دور می زنند. یکی از هزاران راههای مورد استفاده این است که از یک شرکت واسطه که نماد اعتبار دارد، در این میان استفاده می کنند. بدین شکل که این شرکت سایت خود را غیرفعال می کند و درگاه و دامنه ی پرداخت را به سایت شرطبندی می دهد. به سادگی سایتهای ارائه دهنده ی درگاه آنلاین پرداخت می توانند متوجه این امر شوند اما متأسفانه نظارت و اقدام مناسبی صورت نمی پذیرد.

گفتار دوم - آثار متوجه نظم و امنیت جامعه

دادستان به عنوان مدعی العموم شایسته است در خصوص قمار مجازی بدو وارد عمل شود. این که صرفاً به برخورد با قماربازان بپردازیم و از تعقیب شبکه های فساد آن در رأس ماجرا چشم پوشی کنیم، منطقی نیست. درخور است تا جو موجود به سمتی سوق نماید که به متضرران در سطح خرد و کلان از شرطبندی های اینترنتی این اطمینان خاطر داده شود که مطالبات آن ها با جدیت پیگیری خواهد شد. در غیر این صورت قمار اینترنتی چون زالو، آزادانه عدالت را در این حوزه خواهد بلعید. از آنجا که عمده ی گردانندگان این وبگاهها در خارج از کشور قرار دارند، مقتضی است تا در این باره تفاهم و همکاری های دو جانبه ای بین ایران و دیگر کشورهایی که مالکان این وبگاهها در آنجا حضور دارند، در خصوص استرداد این مجرمان منعقد شود. چه اینکه در موارد بسیاری این افراد توسط پلیس بین الملل دستگیر شده اند و در شرف استرداد به کشور بوده اند اما کشور میزبان از تحویل آن ها خودداری کرده است. گفتنی است که فارغ از آثار مخرب این جرم در عرصه های اقتصادی، امنیتی، فرهنگی و ... آسیب جبران ناپذیری به بنیاد خانواده ها وارد می شود و در آخر تزلزل در نهاد خانواده باعث متزلزل شدن پایه های استوار جامعه می گردد.

نتیجه و پیشنهاد

پژوهش حاضر به منظور بررسی و ارزیابی جنبه های جرم انگاری و ممنوعیت سایت های شرط بندی و قمار مجازی انجام گرفته است. از این تحقیق و جست و جوی منابع گوناگون، نتایج زیر حاصل می شود: نخست آن که شرط بندی به لحاظ فقهی تنها در سه مورد مجاز شمرده است و در سایر موارد قمار نامیده شده و حکم بر تحریم آن صادر شده است. قمار به شکل سنتی و مرسوم آن بدون کم و کاست در مواد ۷۰۵ الی ۷۱۱ بخش تعزیرات ق. مجازات اسلامی جرم انگاری شده است که جای ابهام باقی نمی گذارد. اما شرط بندی مفهومی متمایز از قمار دارد. با توسعه ی فناوری های نوین و گسترش شتابنده ی فضای مجازی، لاجرم قمار نیز از مواردی است که بدین حوزه راه یافته است. وبگاه های شرط بندی نقش همان قمارخانه هایی را ایفا می کند که به طور محسوس به ارائه ی خدمات قمار می پرداختند. به علل متعدد مشاهده کردیم که نمی توان حکم قمارخانه های فیزیکی و قماربازی سنتی را به وبگاه های شرط بندی تسری داد. لفظ «قمار بازی» که در ماده ۷۰۵ بخش تعزیرات ذکر شده است، بسیاری از موارد شرط بندی را در بر نمی گیرد. چراکه شرط بندی آنلاین برخلاف قمار که همیشه طرفینی است، در اکثریت قریب به اتفاق موارد یک طرفه است. از سوی دیگر نیز اصول عام حقوق کیفری مانع از آن است که دایره جرم انگاری را تفسیر موسع کنیم. مادام که به طور مشخص از شرط بندی برخط سخن به میان نیامده باشد چگونه اشخاص را تحت تعقیب

فروشگاهها شد. بانک مرکزی نیز برای حل این نابسامانی اعلام کرد شبکه یکپارچه پرداخت (شاپرک) را راه اندازی خواهد کرد. کلمه ی شاپرک مخفف، «شبکه الکترونیکی پرداخت کارتی» است.

و پیگرد قرار دهیم؟ اصل قانونی بودن جرم و مجازات‌ها نیز بر همین موضوع تأکید دارد. بنابراین شرط بندی برخط در نظام حقوقی ایران جایگاه مشخصی ندارد و فضای تیره و تاریک آن بسیار مه‌آلود رخ می‌نماید. این امر منجر بدان شده است که نه در دادگاه‌ها رویه‌ای مشخص در این باره وجود داشته باشد و نه متضرران و بزه‌دیدگان از این جرم مطلع باشند که به چه عنوان و نزد چه مقامی باید مطالبات خود را مطرح نمایند.

وب‌گاه‌های شرط بندی و قمار آنلاین نیاز به توجه ویژه، با نگاهی نوین و نظرات کارشناسانه دارد. در حوزه‌ی قانونگذاری لازم است مواد ۷۰۵ الی ۷۱۱ ق. تعزیرات دستخوش تغییرات و اصلاحاتی شوند. از جمله آن که صرفاً توجه معطوف به قمارباز و دایرکننده سایت قمار نباشد؛ در این عرصه نفرت و اشخاص متعدد با عناوین گوناگون مشغول به فساد هستند که فعالیت آنان ذیل هیچکدام از مواد مرتبط با قمار جای نمی‌گیرد حال آنکه قبح عمل آنان هیچ کم از عمل مؤسسين این وب‌گاه‌ها ندارد. اشخاص برنامه‌نویسی که اقدام به ارائه و پشتیبانی چنین سایتی به مالک سایت نموده‌اند می‌بایست در مجامع و صنف مربوطه‌ی خود به همگان معرفی شوند تا بدین جهت از مقاصد شوم آنان دیگران مطلع و از همکاری با آنان امتناع ورزند. مبلغان این حوزه نیز علاوه بر استرداد تمامی وجوهی که از این عرصه بدست آورده‌اند ضروری است اگر از افراد معروف هستند با تعیین مدت ممنوع‌الکار شوند و اگر از مدیران کانال و صفحات مجازی هستند علاوه بر تحمل مجازات، به روشنگری در خصوص قمار اینترنتی بپردازند و تا زمان مشخصی مستمراً به مخاطبان خود آموزش در خصوص معایب شرط بندی و عواقب آن بدهند. دیگر آن که مصادیق قمار و شرط بندی آنلاین به طور مشخصی باید تعیین و سپس به همگان اطلاع رسانی شود. بسیاری از افراد از آن روی در دام این وب‌گاه‌ها گرفتار می‌شوند که اساساً علم به قمار و جرم بودن آن ندارند. تعریف دقیق و مشخص از شرط بندی آنلاین و ذکر مصادیق آن تأثیر دوچندانی بر اذهان عامه خواهد داشت. از این رو سزاوار است با کسانی که فریب خورده‌اند و در دفعات محدود اقدام به شرط بندی نموده‌اند بیش از آن که با زبان مجازات سخن گفته شود، از طریق آموزش و اقناع درونی آن‌ها را متوجه آثار زیان‌بار قمار و جنبه‌های کیفی این موضوع کنند. در قلمرو مالی و اقتصادی نیز اولاً شایسته است تا درگاه‌های پرداخت و صرافی‌های برخط که به این وب‌سایت‌ها خدمات می‌دهند شناسایی شده و اقدام به قطع ارتباط با آن‌ها و ابطال مجوز درگاه‌هایی که قانون را زیر پا گذاشته‌اند نمایند تا دست مفسدان از اموال و ثروت مردم کوتاه بماند. زیرا سالیانه ارقام بسیار قابل توجهی از این مرز و بوم از طریق این وب‌گاه‌ها پولشویی و خارج می‌شود. در ثانی بررسی شفاف حساب اشخاص و ارائه‌دهندگان خدمت میزبانی پرداخت برخط می‌تواند از نقل و انتقال اموال و تحصیل مال به طریق نامشروع جلوگیری کند. این امر منتج بدان می‌شود که کشف جرم با تسریع بیشتر انجام پذیرد.

فهرست منابع

۱. احمدی ناطور، زهرا و همکاران، (۱۳۹۸)، «تحلیل شرط بندی‌های ورزشی در حقوق ایران»، *فصلنامه مدیریت و توسعه ورزش*، سال هشتم (شماره ۳)، پاییز، صص ۴۱-۵۶.
۲. انصاری، شیخ اعظم مرتضی، (۱۳۹۰)، *المکاسب*، جلد ۱، چاپ یازدهم، قم: مجمع الفکر الاسلامی.
۳. بهاروندی، احمد. (۱۳۸۸)، «بیان و اثبات تفاوت ماهوی معاملات مبتنی بر غرر و قراردادهای پوشش ریسک از منظر فقه امامیه»، *راهبرد یاس*، سال ششم (شماره هجده)، تابستان، صص ۲۲۴-۲۴۳.
۴. پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۸۳)، *نهج الفصاحه (کلمات قصار پیامبر اکرم (ص) همراه با ترجمه فارسی و نمایه موضوعی)*، کتاب دیجیتالی، قم: انصاریان.

۵. چگنی، مهدی و همکاران، (۱۳۹۸)، «قماربازی در فضای مجازی از نظر حقوق کیفری»، *مجلس و راهبرد*، سال ۲۶ (شماره ۱۰۰)، زمستان، صص ۳۳۱-۳۵۸.
۶. حبیب‌زاده، محمد جعفر و همکاران، (۱۳۸۹)، «تحلیل جرم قمار در فقه و حقوق ایران»، *فصلنامه تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی*، سال ششم (شماره بیستم)، تابستان، صص ۴۷-۶۸.
۷. حکمت‌نیا، محمود و همکاران، (۱۳۹۶)، «واکاوی مفهوم مخاطره در قراردادها با تأکید بر مفاهیم قمار و غرر»، *پژوهشنامه حقوق اسلامی*، سال هجدهم (شماره ۲)، پاییز و زمستان، صص ۵-۲۶.
۸. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، *لغت نامه دهخدا*، چاپ دوم، تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۹. سرمدی، عباس و همکاران، (۱۳۹۴)، «تحلیل حقوقی ریسک در نظام قراردادها با رویکردی بر نظر امام خمینی(س)»، *پژوهشنامه متین*، سال هفدهم (شماره شصت و هفت)، تابستان، صص ۱۲۴-۹۷.
۱۰. شهیدی، مهدی، (۱۳۸۲)، *آثار قراردادها*، چاپ اول، تهران: مجد.
۱۱. صادقی مقدم، محمد حسن و همکاران، (۱۳۹۲)، *حقوق بیمه*، جلد ۱، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۲. صدر، محمد باقر، (۱۳۴۹)، *اقتصادنا*، ترجمه عبدالعلی اسپهبدی، جلد ۲، چاپ اول، تهران: انتشارات برهان و مؤسسه انتشارات اسلامی.
۱۳. طباطبایی، سید حسین، (۱۳۶۷)، *ترجمه تفسیرالمیزان*، ترجمه ناصر مکارم شیرازی و همکاران، جلد ۶، چاپ چهارم، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی.
۱۴. طباطبائی، سید علی بن سید محمد علی، (۱۳۸۰)، *ریاض المسائل فی تحقیق الاحکام بالدلائل*، جلد ۱۰، چاپ ۱، قم: موسسه آل البيت (ع) لاحیاء التراث.
۱۵. علوی، حسن، (۱۳۹۵)، «نقش اشتباه در مسئولیت کیفری»، *فصلنامه علمی-تخصصی گفتمان حقوقی*، سال پنجم (شماره ۱۰)، پاییز و زمستان، صص ۳۵-۴۹.
۱۶. گارنر، برایان، (۱۳۷۹)، *فرهنگ حقوقی بلاک (Black's law dictionary)*، چاپ اول، تهران: نشر دادگستر.
۱۷. منتظری، حسنعلی، (۱۳۷۳)، *رساله استفتائات آیت الله شیخ حسینعلی منتظری*، جلد ۳، چاپ دوم، تهران: نشر تفکر.
۱۸. موسسه دائره المعارف الفقه الاسلامی، (۱۳۸۷)، *فرهنگ فقه فارسی*، جلد ۴، چاپ اول، قم: مؤسسه دائره المعارف فقه اسلامی.
۱۹. موسوی خمینی، سید روح الله، (۱۳۸۲)، *توضیح المسائل*، جلد ۲، چاپ هشتم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

20. Arnold-Baker, Charles, (2015), *The Companion to British History*, fourth edition, London: Taylor & Francis, p. 317.

21. Breen, Timothy H, (1977), "Horses and gentlemen: The cultural significance of gambling among the gentry of Virginia", *William and Mary Quarterly*, Vol 34 (2), Apr, p 239-257.

22. Light, Roy, (2007) "The Gambling Act 2005: Regulatory containment and market control", *The Modern Law Review*, Vol 70 (4), July, p 626-653.

23. Loo, Jasmine M.Y. & Phua, Kai Lit (2016), "Gambling participation and policies in Malaysia", *Asian journal of Gambling Issues and Public Health*, Vol 6 (3), p 1-13.

24. Vacek, Heather, (2011), "the history of gambling", *Baylor University*, p 88-93.

5th International & National Conference on Management Studies, Accounting & Law

25 November 2021 - Tehran

پنجمین کنفرانس بین المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق
۴ آذر ۱۴۰۰ - تهران

25. Wyld, David C, (2008), "Radio Frequency Identification Advanced Intelligence for Table Games in Casinos", *Cornell Hospitality Quarterly*, Vol 49 (2), May, p 134-144.
26. www.betfair.com
27. www.leader.ir
28. www.sistani.org
29. www.thepogg.com